

Kazanlık and Eski-Zağra – גורלן של שתי קהילות יהודיות במלחמת 1877/8¹

מבוא

מלחמות הן מוקד של צער, הרס ואובדן חיים. מאבקים בין מעצמות על שליטה, שטחים וכוח היו מאז ומעולם רק פן אחד של אותן התנגשויות; גורלו של האדם הביא את כותבי ההיסטוריה להבליט את הסבל של הפרט, של המנצח או המנוצח – ודרכם לתאר את הזוועות שהתנגשויות הדמים גרמו לאדם באשר הוא. מלחמת 1877/8 בין שתי האימפריות – הרוסית והעות'מאנית, לא הייתה שונה מאלה שקדמו לה או באו אחריה, בסבל שידעו אלפי האנשים משני צידי המתרס; בני אדם נעקרו ממקומותיהם, איבדו את יקיריהם ורכושם נבזז או עלה בלהבות. מטרתן של הדיון שלפנינו להאיר את אחת הנקודות האפלות בתולדות שתיים מקהילות ישראל, שנפלו קורבן לשנאה ודעות קדומות, שסיפורן העגום כמעט ולא זכה לפרסום:

קהילות יהודי Kazanlık ו-Stara-Zagora (באותם הימים – Eski-Zağra) בבולגריה של ימינו. שתי הערים נפלו קורבן לקרבות אכזריים ולמעבר השליטה בהן מיד ליד, בין הצבא הרוסי לזה העות'מאני, שניסה בכל כוחו להדוף את התוקפים. אין בכוננת הרצאתי לתאר את מהלך הקרבות שתוארו בהרחבה בפרסומים רבים ושונים; ברצוני לספר כאמור, את גורלן של שתי הקהילות בראשית ימי המלחמה, כל אחת וסיפורה האופייני לה.

ביוני חצו צבאות רוסיה את הדנובה ליד העיר קֶבֶשֶׁטוֹב, כ-90 ק"מ דרומית-מערבית ל-Rusçuk (רוסצ'וק) – מקום מפתיע ובלתי צפוי בעיני המגננה העות'מאנית, מכאן שהנחיתה נתקלה בהתנגדות מועטה.

ההתנכלויות כלפי האוכלוסייה הלא-נוצרית – מוסלמים ויהודים, החלו כבר בראשית ימי המלחמה. בֶּבֶשֶׁטוֹב² ובקֶרְלוֹב³ סבלו היהודים השפלות,

¹ המאר הוא גרסה מורחבת מהרצאתי בכנס באנקרה, בנושא מלחמת 1877/8 בין האימפריות הרוסית והעות'מאנית, 13-14 בדצמבר, 2005.

² ראו להלן על היחס לנשים היהודיות בסבישטוב.

³ **Димитров, Г., Страданията на Българите и освобождението на България през 1877–78 год.**, София, 1899, /Dimitrov, G. The Suffering of the Bulgarians and the Liberation of Bulgaria in 1877/78, Sofia 1899, pp. 200, 206, 208-210,; בספרו של דימיטרוב. מוצגים היהודים באור שלילי ביותר, כמשתפי פעולה עם הצבא העות'מאני ועם האוכלוסייה המוסלמית בקרלובו. תיאורי זוועה על שוד והלשנה של היהודים כלפי תושבי העיר הנוצרים ועל נקמתם של האחרונים בעת כניסת הצבא הרוסי לעיר. רוב המקרים הוכחשו על ידי חוקרים מאוחרים, יהודים ולא-יהודים, אשר זקפו את שנכתב בספר לגישתו הלאומנית והאנטי-יהודית של דימיטרוב, וראו **Унджиев, И., Карлово-История на** (א. אונדג'יאב, תולדות העיר קרלובו עד לשחרור, סופיה 1968, 1968, 202; 212). מכל מקום, קהילת יהודי קרלובו לא חידשה את פעילותה, ולאחר המלחמה האמורה, כמעט

אובדן רכוש ואף התעללויות, במיוחד כלפי הנשים. באיגרת שנשלחה לאחר המלחמה אל שלטונות העיר פלובדיב (פיליפופולי באותם ימים), שיטחו בפני השלטונות הבולגריים שזה מקרוב הפכו לאדוני הארץ, כמה מנכבדי הפליטים היהודים מקרלובו, שמצאו מקלט בקרב אחיהם בעיר זו - בקשה לעזרה והקלות בהיותם חסרי כל בשל מנוסתם בעת המלחמה ומניעת האפשרות לחזור לעירם, מפני היחס העוין של התושבים הבולגרים. במכתבם הם מציינים שמדובר בכל קהילת יהודי קרלובו, המונה שלוש מאות חמישים ושבע נפשות. בתשובתו ענה להם מפקד המשטרה, P. A. Stolipin, שאת תלונותיהם עליהם להפנות לממשלת תורכיה באסתאנבול, היות ולבולגרים אין יד בכל הצרות שפקדו אותם וגם לא במצב בו הם שרויים כיום בפלובדיב... (גורל דומה ידעו גם יהודי שתי הקהילות עליהן ייסוב הדיון, בצד אחרות, אותן אזכיר בקצרה בהמשך).⁴ קשה מזה היה מצבם של המוסלמים - תורכים, צ'רקסים וטטארים בערים ובכפרים השונים; מדיווחיהם של הקונסולים המקומיים ושרי החוץ של מדינות המערב עולה בבירור היחס המפלה והרדיפות של אותם אזרחים, מושלי הארץ עד לא מכבר, שהפכו מושפלים בידי שליטי המדינה החדשים, הבולגרים-הנוצרים. לא פעם היו חיילי הצבא הרוסי, במיוחד הקוזקים אשר חנו כחיל מצב בערים השונות,⁵ שותפים למסכת ההשפלות שניחתה על המוסלמים ועל היהודים. בעוד המלחמה בעיצומה שלח מפקד העיר העות'מאני בשוּמְלָה מברק ללונדון, המביא את תלונות הפליטים שהגיעו לעיר, על היחס האכזרי מצד הבולגרים כלפי המוסלמים והיהודים, תושבי סבישטוב: "כבודן של הנשים היהודיות חולל רבות מהנשים המוסלמיות הוטבעו בנהר".⁶

היה זה מעין מבוא, קודר אמנם, למה שעמדו לחוש יהודי קזנליק ואסקי-זהרה, לשם התקדמו צבאותיו של הגנרל ג'וקו.

1. קהילת יהודי (Kazanlık)

אור ל-18 ליולי (כל התאריכים הם על-פי הספירה החדשה) תקפו הרוסים וכמה יחידות של מתנדבים-בולגרים בשלושה ראשים את קזנליק וכבשוה. האוכלוסייה הבולגרית

ולא נותרו יהודים בעיר- רבים מהם עברו לפלובדיב ואף הקימו שם בית כנסת: "הקרלובי" - ראו על כך להלן. לאווירה האנטי-יהודית בעיתונות הבולגרית, בעיקר בתום המלחמה ובעיקר לאחר חוזה ברלין, בו למעשה חלקים רבים מבולגריה נקרעו ממנה בלחץ מעצמות המערב ובראשן בריטניה, בא לידי ביטוי הזעם כלפי ראש ממשלת בריטניה, הלורד בקנספילד - דיזרלי, תוך הדגשה חוזרת להיותו יהודי ובשל כך באו כל הצרות על ראשם של הבולגרים, באבדם חלקים מארצם, ששחררו לא מכבר מהשלטון העות'מאני: Maritza, I/35, 24.11.1878, pp. 3-4.

⁴ Archives Israélites XXXIX/14 (15.7.1878), p. 428; AIU, Bulletin Mensuel, 1877/8, p. 135; PRO FO, 78/2915, No. 51, 5.10.1878; PRO FO, 78/2915, No. 93, Philippolis, 5.11.1878; PRO FO, 78/2917, No. 45, 7.11.1878 ראו בהמשך גורלן הדומה, מניעת שובם של יהודים לבתיהם בערי מולדתם, מצד האוכלוסייה הבולגרית - באיגרתו של הרב אלמוזנינו (הע' 45, וכן תשובתו המתחמקת של המושל הרוסי Dondukov-Korsakov באותו נושא, הע' 46 להלן).

⁵ Şimşir B.N., (hazirlayan), Rumeli'den Türk Gölçleri, Belgeder, Doksanüç Muhacereti I, Ankara 1968.

⁶ שם, עמ' 130, תעודה 20 (5.7.1877).

המתונה לחיילים בציפייה דרוכה ובזרי פחים.⁷ עוד בטרם נכנסו הצבאות, החלו התושבים הבולגריים המקומיים לערוך התנפלויות על בתי המוסלמים והיהודים. כאשר הגיע הצבא הרוסי בשעות אחר הצהרים, הייתה הרגשה שהפורענויות יחדלו. אך מיד למחרת תקווה זו התבדתה. נביא עתה את סיפורו של אחד מיהודי קזנליק ששרד את הפוגרום ותוצאותיו, כפי שהוא צוטט על-ידי M. Veneziani, הנציג הבכיר של AIU באסטאנבול:⁸

"ב-7 לחודש אב (18 ליולי), הגיעו הרוסים לקזנליק.

למחרת, ב-19 ליולי, מפקד הכובשים נתן היתר לצבא ולתושבים הבולגריים לבזוז את בתי המוסלמים והיהודים. ההנמקה הייתה, שיש לערוך חיפוש ולהחרים את כלי הנשק תוך 24 שעות. אך לאחר תום החיפוש והחרמת רכוש רב מהבתים, המשיכו התושבים הבולגריים באין מפריע לשדוד ולהתעלל באוכלוסייה ימים רבים נוספים".

כאן ברצוני להביא עדות מאותו שנתון בו מסופרים דברי ימי קזנליק, ממנו ציטטתי למעלה:⁹ "... ובאמת, בעת הקרבות ואף לאחר מכן, גם כאן בקזנליק היו מקרים של פרעות ומהומות, אך הודות לפיקוד הרוסי, חזר הסדר על כנו. מי שנפגעו מאותן מהומות היו למעשה מספר חנויות של מוסלמים, אך היו שמועות שהן הוצתו על-ידי בעליהן, כדי למנוע שהסחורה תיפול בידי הנוצרים- הבולגרים, השנואים עליהם..."¹⁰ ובהמשך: "... לאחר הבהלה הראשונה בטרם הגיעו הצבאות המשחררים, שמענו קריאות מהרח וב: 'אחים, בולגרים, צאו לרחוב, יחי בולגרייה!' מהר מאד התברר לנו שהיו אלה חוליגנים, פורעי-חוק בולגרים מקומיים ואיכרים מהסביבה, שכל רצונם היה לפלוש לבתים, מהם התושבים יצאו לחגוג, ולשדוד את רכושם – כלי כסף, זהב ודברי ערך..."¹¹ מכאן נחזור לסיפורו של הפליט היהודי מקזנליק:

"ב-20 ליולי, ארבעה תושבים בולגרים, מלווים בחייל רוסי, הגיעו לביתו של אברהם קנטי [ראש הקהילה]. בידעו מה צפוי לו, מיהר להסתתר. הפורעים הפכו את ביתו אך לא מצאו דבר בעל ערך ו עברו לבית הסמוך, של יצחק ויהודה אסא. שניהם, בחששם לחייהם, נאלצו לגלות היכן הטמין אברהם קנטי את כספו. תחת עיניים ומכות, נאלץ ראש הקהילה למסור את רכושו, אך הפולשים לא הסתפקו בכך ורוצצו את ראשו של יהודה אסא. את אחיו יצחק ידם לא השיגה, משום שהצליח להימלט". המספר המשיך לפרט את התלאות, אותן חוו יהודי העיר במשך למעלה מעשרה ימים: שוד, מכות, אונס ומעשי רצח, של זקנים, נשים וטף. הוא הוסיף שה פרעות נמשכו, על-אף פנייתם של נכבדי

⁷ Kaznlik, v Minalo i Dnes (קזנליק, בעבר והיום) 48-49, pp. 1928; Sofia, 1923, pp. 345-346.

50.

⁸ AIU, Bulletin Mensuel 1877/12, pp. 229-238.

⁹ ראו הערה מס' 6 למעלה.

¹⁰ קזנליק, בעבר והיום, 1923, עמ' 349/350.

¹¹ שם, 355; 358.

הקהילה אל מפקד העיר הרוסי , שפטר אותם בהבטחות להגן על חייהם , אך ללא תוצאות.

ייסוריהם הגיעו לשיאם ב-5 לאוגוסט, שבת, עת רוב היהודים היו מכונסים בבית הכנסת. אמנם מנהגו של כל יהודי לקדש את השבת בתפילה, אך ביום הקודם, ב-4 לחודש, הוצא צו שעל היהודים לפנות את בתיהם ורובם הוכנסו לבית הכנסת ולבית הספר. הפליט המשיך בתיאורו: " התושבים הבולגרים , מלווים בחיי לים קוזקים , פרצו לחצר בית הכנסת. הנהיג אותם אחד בשם Simion, שהיה שומר כרמי היהודים ועושה מלאכות שונות בבתיהם בשבת. בהכירו את יהודי הקהילה ואת מגוריהם, סימן לפורעים היכן יש לחפש ואת מי עליהם לענות, כדי שיימסרו את רכושם. רבים ניסו לברוח ולהסתתר, אך הפורעים לא הניחו לאיש ובהנחיית אותו סימיון, שדדו את בתי היהודים האמידים ואת חנויותיהם. אברהם קנטי נרצח בפתח בית הכנסת ואת גופתו קרעו הכלבים לגזרים. כל אלה לא סיפקו אותם וכדי לנקום על מיעוט השלל, הכריחו את הנותרים בבית הכנסת לשתות את דמם של מ ספר כלבים, אותם שחטו לנגד עיניהם. בבקשם עוד כסף, זהב ודברי ערך, חטפו הפורעים את שמואל קנטי, אחיו של אברהם, והודיעו למשפחתו ששייבו את בן הערובה, לאחר שאלה יביאו סכום נכבד של כסף ודברי ערך לחוטפים. נשי הקהילה תרמו את עדייהן ואת דברי הערך שהיו ברשותן וכך הצליחה המשפחה לגייס את הסכום הדרוש. לאחר שהחוטפים קיבלו את מבוקשם, סרבו להשיב את החטוף למשפחתו. [מאוחר יותר, נמצאה גופתו מושלכת בפאתי העיר]. על מעשי הרצח ועל תלאותיהם של יהודי קזנליק, שלח שר החוץ העות'מאני מברק אל נציגיו ברחבי אירופה – (9/21.8.1877), בכדי שיפיצו את המידע על הזוועות אותם מבצעים חיילי הצאר ושותפיהם הבולגרים¹². למחרת, ב-6 לאוגוסט, המשיכו לבוז את בתי היהודים, שהיו ברובם כלואים בבית הכנסת, בלא מים ומזון. המצב החמיר בשמונה לחודש. היהודים, שהוחזקו למעלה מארבעים ושמונה שעות בלהט החום הכבד של חודש אוגוסט צמאים ורעבים, זעקו לעזרה, אך לא נמצא להם גואל". והא המשיך:

"עד לאותו יום נרצחו ארבע עשר גברים ונשים [יש רשימה שמית]. ב-8 לאוגוסט, פלשו לביתו של הרב הראשי, אהרון אסא, חטפו את בתו מזלטוב ודרשו עבורה כופר. בדומה למקרהו של שמואל קנטי, גם כאן קיבלו את מבוקשם, אך לא שחררו את הנערה בת השש עשרה". [לימים, בעת המסע עליו יסופר להלן, החזירו את הנערה להוריה, לאחר שכבודה חולל בידי החוטפים].

סבלם של הנצורים הוקל, כאשר קצינים רוסיים שמעו את הזעקות, הגיעו למקום ושחררו את יהודים מבית הכנסת.

¹² The Jewish Chronicle, 31.8.1877, p. 6 ; BOA, HR. SYS No. 1208/3_155, 21.8.1877

הידיעות על התקרבות הצבא העות'מאני והסכנה של כיבושה מחדש של קזנליק, הביאו את האוכלוסייה הנוצרית לארוז את מעט מיטלטליה ולהצטרף אל הצבא הרוסי הנסוג אל מעבר השיפּקה. היהודים שנותרו, חבולים, פצועים וחסרי רכוש לאחר סבל של קרוב לשבועיים, צורפו אל הנמלטים, בלא לשאול לרצונם. הנדידה אל מעלה הַבֶּלְקָן והדרך אותה עברו הפליטים דרך הערים: גֶבְרוּבו, טְרֶנוּבו, סבישטוב; משם מעבר לדנובה לבוקרשט ולטריאסט – באוניה אל אסתאנבול. היה זה מסע רב-תלאות ומכאובים, אך איננו שייך ישירות לכאן. נזכיר רק את העובדה, שבנוסף לארבעה עשר הקורבנות שנרצחו ברחובות ובבית הכנסת, ידעו יהודי קזנליק עוד כשמונים קורבנות, מתים ונעדרים, בנוסף לחמש נשים ונערות שנאנסו בימי המסע¹³, שהסתיים ב-28 לנובמבר בבירה העות'מאנית – כשלושה חודשים לאחר שהחל¹⁴.

בכל המקורות הלא יהודיים שבדקנו, המספרים את תולדות העיר קזנליק, יהודי העיר לא נזכרו, למרות שהייתה זו קהילה בת קרוב ל שש מאות נפשות. הפעם היחידה שמצאנו אֶזְכוּר, היה זה כאשר סופר על הוצאתם להורג של שני יהודים בעת המסע אל מעבר השיפּקה, בעוון ריגול לטובת הכוחות העות'מאניים בעיר.¹⁵ בספרו של Dushmanov, בתקופה שתיאר באריכות את המערכה הצבאית על קזנליק: ימי השלטון הרוסי הקצר, הנסיגה לשיפּקה ותלאות המסע, עד שובו לעיר שהייתה כבר בשלטון בולגריה, בינואר 1878 – אין ולו מילה אחת על יהודי העיר וקהילתה – לטוב או לרע.¹⁶ מעניין שגם בעיתונות העברית של אותם ימים, מצאנו תיאורים מפורטים על מהלך המלחמה ברחבי בולגריה, בזיקה ברורה של אהדה ותמיכה בצדקת הרוסים ובצבא הצר¹⁷. גם כאן אין ולו רמז לצרות אותן ידעו יהודי הערים שהזכרנו או בקהילות האחרות. יש אמנם ציטוטים של מברקים מאת שר החוץ הבריטי, הלורד Derby, הפונה השכם והערב אל עמיתו בבירה הרוסית, ומתריע על העוול שצבאם גורם לאוכלוסייה המוסלמית, אך שוב – מעולם לא הוזכרו התלאות אותן ידעו יהודי בולגריה בכלל או של קהילות קרלובו, סבישטוב, קזנליק או אסקי-זהרה.¹⁸

¹³ זו הרשימה שפורסמה על האבדות והנפגעים מקזנליק: נרצחים-38; נעדרים-38; נשים שנאנסו-5; נמלטו מן העיר לאדרנה - 112; סך-כל המובלים בכוח אל מעבר השיפּקה - 368. אוכלוסיית היהודים בטרם הפוגרום מנתה קרוב ל-600 נפש. The Jewish Chronicle, 21.9.1877, p. 10; The Weekly Dispatch, נפש. 600 2.9.1877, p. 14 Archives Israélites, XXXVIII/19, 1/10/1877, p. 587

¹⁴ AIU, Bulletin Mensuel, 1877/12, pp. 238; L'Univers Israélites XXXIII/1, 1.9.1877, 157-158. "במעלה ההר, אסרו את כל היהודים בשלשלאות והוציאו אתם מהשיירה, כיוון שנאשמו בשיתוף פעולה עם התורכים...": קזנליק, בעבר והיום, 1923, עמ' 356. על תלייתם של היהודים ראו: F.M de Preradović, (זכרונות ממלחמת רוסיה-תורכיה, 1877/8). הכותב, שהיה קצין גבוה בצבא הצר, מתאר את תלייתם של שני יהודים, נער ומבוגר באשמת ריגול, בתחילת הנסיגה אל שיפּקה. תלייתם שיספו את גופותיהם, בטרם נתנו לקרוביהם לקבורם.

¹⁶ D. Dushmanov, Spomeni / Memoirs/, Sofia 1989, pp. 90-141.

¹⁷ העיתונים בהם מדובר יצאו כולם ברחבי האימפריה הצארית וחוקי הצנזורה החמורים מהווים הסבר

לתיאורים המגמתיים הפרו-רוסיים.

¹⁸ "המגיד" 21/30, 1.8.1877, ע' 277; "הלבנון" 14/1, 3.8.1877, עמ' 2; "הלבנון" 14/5, 31.8.1877, עמ' 36. בדוגמה הראשונה, "המגיד" מה-1.8, מובאים דברי הקטרוג של עיתוני המערב על ההתנהגות הברברית,

בהיסטוריוגרפיה היהודית, כמעט ואין זכר למאורעות בקזנליק, או לזה שיתואר בהמשך, באסקי-זהרה; נמסרו אמנם מעט עובדות, הלקוחות מהמסמכים של AIU, בספרו של קשלס ובמאמריהם של מזן ושל ארדיטי¹⁹ ולאחרונה הוזכרו הפוגרומים בספרה של מינה רוזן²⁰. לעומת זאת, במאמר שהופיע בשנתון של יהודי בולגריה בסופיה, בשנת 1968, מסופר באריכות על תרומתם של היהודים באותה מלחמה ועל יחסי הקרבה ביניהם לשכניהם הנוצרים-הבולגרים וכן על האהדה שגילו היהודים, כלפי הצבא הרוסי המנצח! למעט מספר מלים על גירוש היהודים מקרלובו, אין שם ולו מילה אחת על היחס השלילי או על רדיפות כלפי היהודים, בימי המלחמה או לאחריה, בקהילות בולגריה.²¹ (בשנים 1989-1945 נכתבו מספר מאמרים המביאים את המגמות האנטישמיות שנפוצו בשלושים השנים שלאחר תום אותה מלחמה. רובם ככולם מצניעים את הממדים ותולים את האשמה בבורגנות המתעוררת, בניגוד לקו הטולרנטי שהביעו הסוציאליסטים. כדאי לקרוא במאמרו של בנבניסטי, העורך של ה-Annual, בנושא זה. זרע הפורענות באותם מאמרי שטנה שהציפו את ערי בולגריה, ראשיתו באותן תופעות אותן אני מזכיר כאן ובהתעוררות הלאומנית שראשיתה בערים הקטנות והמבודדות בין ערי הבלקן ועם קבלת העצמאות של בולגריה, התפשטה התופעה גם בערים הגדולות, שם החל המאבק הכלכלי נגד המיעוטים ובמיוחד כנגד היהודים)²².

יהודי קזנליק, לאחר המסע המפרך הגיעו לאסתאנבול ואוכסנו ב קרב משפחות ומוסדות יהודיים בעיר. שהותם שם נמשכה חודשים רבים גם אחרי תום המלחמה במרץ 1878. מקהילה שמנתה קרוב ל- 600 נפש לפני המלחמה, נרשמו במפקד שנערך ב- 1893 בקזנליק - 267 נפשות²³. סביר להניח שעם שובם, מספרם היה מועט בהרבה, אך לצערי אין לנו נתונים על כך.

כביכול, של הצבא הרוסי, תוך הגנה על אותם מעשים, "... שעיכרם מעשי הבולגרים, בזעמם הצודק נוכח מאות שנות הסבל שהיו מנת חלקם באותן שנים! אך ברור שגם מעשים אלה הם בניגוד לרצון הצאר, 'שהוא הישר באדם וכך גם שרי צבאו'. לפי מיטב ידיעתנו, נתן הקיסר צו להתחקות על שרשי הדברים ולהעניש את עושי הרע." "בשני הגיליונות של "הלבנון", מובאים שני מברקים של הלורד Derby: בראשון תלונה על מעשי הרוסים כלפי המוסלמים וכחודש מאוחר יותר, התנצלות, על שהמידע עליו התבסס במברקו הראשון לא היה מדויק: 'מהאינפורמציה החדשה עולה, שרוב ההתנכלויות, שריפת בתיהם ושדירת רכושם של המוסלמים בנוסף להרג ומעשי האונס שאלה ידעו, היו מעשי הבולגרים – תושבים ו"מתנדבים", שנספחו לצבא הרוסי'.

¹⁹ ח. קשלס, קורות יהודי בולגריה, חלק א', תל אביב 1970, עמ' 399/400; 410/411; B. Arditi, "The Truth about ; the Anti-Jewish Pogrom in Kazanlık" (in Bulgarian), Phar, 25.4.1969, pp. 12-13; Sh. Mezan, "The Jews in Bulgaria" (in Bulgarian) in: Collection in Connection of the 2nd Maccabi Conference, Sofia 1930, pp. 41-42.

²⁰ M. Rozen, The Last Ottoman Century and Beyond – The Jews in Turkey and the Balkans, 1800-1945, I, Tel Aviv 2005, pp. 131-136, especially 135-136.

²¹ Y. Mordekhai, "The Liberation of Bulgaria from the Ottoman Rule and the Bulgarian Jews" (in Bulgarian), Annual 1968/III, 9-29, especially 16-21.

²² D. Benvenisti, "The Unfavourable Conditions for the Dissemination of Antisemitic Propaganda in Bulgaria (1891-1903)", Annual 1980/15, pp. 177 – 220, and there a vast exams and publications.

²³ Sh. Mezan, Les Juifs Espagnols en Bulgarie, vol. I, Sofia 1925, p. 76.

כדאי להזכיר את מכתבו של Fernandez, ראש קהילת יהודי אסתאנבול, המצוטט בדיווחו של Sir Henry Drummond Wolff, הקונסול בבריטי ב Phillipopolis. פרננדז פנה באמצעות הקונסול אל הועדה: La Commission par la Roumélie Oriental, להסדיר בהקדם חזרתם של הפליטים היהודים לבתיהם בקזנליק ובאסקי-זהרה – כ-900 במספר, השוהים כמעט בחוסר כל בבירה אסתאנבול או באדרנה. פרננדז צירף רשימה מפורטת של שמות הפליטים ורכושם שנבזז²⁴ על תלונות אלה, של פרננדז ושל Worms (ראו בהמשך ההערה 23), השיב הקונסול הבריטי שאין בידו לעשות כמעט ולא כלום, היות והשליטה וניהול העניינים נתון כולו בידי השלטונות הרוסים, בכל האזור שנכבש על ידם, והם אינם מעוניינים לתת לפליטים (יהודים או מוסלמים) לשוב לבתיהם. עם זאת, הוא יעלה את בעיית הפליטים היהודים בפני הועדה לענייני רו מליה המזרחית, היושבת בפיליפופולי.²⁵

כתב העיתון The Standard שלח אל ה - Chronicle כתבה ארוכה תחת הכותרת: "Horrible Atrocities upon the Jews of Bulgaria". הוא תיאר באריכות ובפרוטרוט את הזוועות שפקדו את יהודי קזנליק מכניסת הרוסים והמתנדבים הבולגרים ועד תום מצעד הפליטים היהודים אל מעבר השיפקה, התנכלות הבולגרים אליהם ואינוס בנותיהם. הסיפור מצמרר ואינו בוחל בתיאור מעשי הזוועה שידעו היהודים ממעניהם. הכתבה נשלחה ללונדון ב-23.9.1977 מבוקרשט²⁶.

הזיכרון ההיסטורי של הטראומה אותה חוו יהודי העיר, נדמה ששקע ונטמע כסיוט א ותו אין מזכירים. מבין רבים מילידי העיר אותם ראינתי, שאבות אבותיהם ידעו סבל ואובדן, היו אך מעטים שידעו במעורפל על אותם ימים של אימי המלחמה וגורל אבותיהם. כך גם בקרב רבים מההיסטוריונים, בישראל, בבולגריה ובמערב - כמעט ואיש מהם לא ידע על אותן פרשיות כאובות כלפי היהודים, זו שבקזנליק או על זו שנספר עתה – יהודי אסקי - זהרה.

2. קהילת יהודי אסקי - זהרה (Eski-Zağra)

²⁴ PRO FO. 78/2915, No.91, Philippopolis, 4.11.1878; הקונסול Drummond Wolff העביר איגרת שקיבל מ-Baron Henry de Worms, יו"ר The Anglo-Jewish Association, בה האחרון מתריע על מצב הפליטים באסתאנבול ועל ההתנכלותתושבי קזנליק ואסקי- זהרה הבולגרים, המונעים את שובם של הפליטים: PRO FO. 78/2915, No. 93, 5.11.1878.

²⁵ שם, שם.

²⁶ The Jewish Chronicle, 5.10.1877, p. 7; p. 9-10 (במאמר המערכת מאותו תאריך, מאשים העיתון את הרוסים, בגישתם האנטי-יהודית המסורתית, בה הצליחו "להדביק את הבולגרים, עושי דברם, בשנאה כלפי היהודים חסרי הישע, ולהציג זאת כמעשי נקם על שיתוף הפעולה, כביכול, עם השלטון העות'מאני". העתון רואה בחומרה את העיוות בפירוש הבולגרים את השחרור הלאומי, כאמצעי וסיבה לרדיפות היהודים, איתם חיו דורות ביחסי שכנות טובים).

ב-22 ליולי נכנסו לעיר ראשוני החיילים הרוסים, פלוגת פרשים קוזקים. בעקבותיהם הגיעו כמה יחידות של דרגוניים (פרשים) רוסים מלוויים ביחידות של אופלצ'נצ'י.²⁷ בעיר שררה אנרכיה מוחלטת; השלטון העות'מאני איבד שליטה וברחובות השתוללו פורעי חוק מקומיים ומכפרי הסביבה באין מפריע.

"התושבים המוסלמים והיהודים רוכזו בבתי התפילה שלהם ולא הורשו לצאת. מספר הקורבנות בשני הימים הראשונים היה שש מאות נפשות בקירוב, מוסלמים ויהודים – בעיקר נשים וילדים. הקוזקים עברו בין הבתים הנטושים ובזזו מכל הבא ליד. הקהילה היהודית מנתה קרוב לשלושת אלפים נפשות. מספר האבידות בנפש היו 38 הרוגים ומאות פצועים"²⁸.

בקהילה המקומית, שהייתה גדולה וותיקה יותר מזו של קזנליק, היו שני בתי כנסת, מספר בתי תפילה שכונתיים ושני בתי ספר. התיאורים השונים שברשותנו, מדגישים את האכזריות שהפגינו החיילים הקוזקים, כאשר מנעו מהנצורים אוכל ומים, בעת שהלכו מבית לבית שדדו מכל הבא ליד. "גם הבולגרים, לא טמנו את ידם והשתתפו בלהט בלקיחת הביזה"²⁹. בעדותם של שני סוחרים יהודים מאיטליה, שנקלעו לעיר בעת כיבושה הקצר על-ידי הרוסים, יש תימוכין לדברים שהבאנו למעלה: "שני סוחרים איטלקיים, אברהם וסבטינו מוזס [כתב הקונסול הצרפתי Boysset מ-Phillipopolis, אל שר החוץ שלו], סיפרו לי את מה שעבר עליהם ועל אחיהם היהודים". הקונסול חוזר ומתאר את כניסת הרוסים לעיר ב-22 ליולי, את המהומה בעיר וממשיך: "... לאחר שכלאו את המוסלמים והיהודים החלה הביזה בכל העיר, גם בבתי הזרים. תחת איום על חייו, נאלץ אברהם לתת את רכוש ביתו להמון הפורעים. למחרת, הלך אל מפקד העיר הרוסי, הציג את דרכו האיטלקי וקיבל חזרה את מרבית חפציו..."³⁰.

תשעה ימים נמשכו מעשי הביזה ורדיפת הקורבנות. הקוזקים והבולגרים, "... ביד אחת אוחזים בנשק ובשנייה אינם מרפים מבקבוק היין..."³¹, לא פסחו גם על תשמישי הקדושה בבתי הכנסת. את ספרי הקודש השליכו, בהם לא מצאו כל חפץ.³² בנוסף למעשי הרצח ידעו היהודים האמידים בעיר מעשי סחיטה והתנכלויות לרכושם. כך, למשל, נאלץ אחד מעמודי התווך של הקהילה ומעשירייה, לוותר על שטר-חוב על-סך 30.000 לירות סטרלינג לבולגרי שהיה חייב לו עבור משק חקלאי, שאותו בכור אסא מכר

D. Ilkov, Prinos kum Istoriyata na Grad Stara-Zagora (Bulgarian), Stara-Zagora 2004 (a ²⁷ phototype publication of 1908 edition), p. 216 fw.

(היסטוריה של העיר סטרה-זגורה, להלן: ד. אילקוב).

²⁸ L'Univers Israélite XXXIII/1, 1.9.1877, 19-20. קצת למעלה מ-2000 נפשות). ראו על אותם ימים של אנרכיה גם ב - The Jewish Chronicle, 14.9.1877, p.13; idem, 21.9.1877, p. 10.

²⁹ Archives Israélites, XXXVIII/17, 1.9.1877, pp. 526-527.

³⁰ M.A.E., C.P.C., Turqui, Phillipopolis, vo. 1, pp. 418-419 verso – No. 24,

³¹ Archives Israélites, XXXVIII/18, 15.9.1877, p.558

³² Archives Israélites, XXXVIII/17, 1.9.1877, p. 527

לו. בעל החוב איים עליו, שאם לא יוותר על הכסף, הוא ומשפחתו ישלמו בחייהם. בכור אסא נאלץ לבטל את שטר החוב והציל את חייו. מעשים כגון אלה היו בבחינת חזיון נפרץ, אותו ניצלו תושביה הבולגרים של אסקי-זרה³³. כאשר צבאו של Süleyman Paşa עמד לכבוש את העיר מחדש, נסוגו החיילים הרוסים ובני בריתם הבולגרים, איתם מרבית האוכלוסייה הנוצרית. "העיר על שכונותיה בערה ולמעשה נהרסה כליל כתוצאה מההפגזות וההצתות מעשי ידי אדם. בעוד שהאוכלוסייה המוסלמית פגשה בתרועות שמחה את צבאו של סולימן, הרי שהבולגרים, אותם מעטים שנותרו ולא ברחו אל השדות ואל קווי הרוסים, ידעו פחד מפני המצפה להם ואמנם רב ים מהם - גברים, נשים וטף נרצחו על-ידי התושבים המוסלמים וה-başıbozuk³⁴. בהמשך לתיאורו הפלסטי של אילקוב, הוא מוסיף: "... מי שנותר ללא פגע היו היהודים, שקנו את חייהם בכסף ובהפקרת נשותיהם ובנותיהם לחרפת מעשי הכובשים ותענוגותיהם. בהיותם משתפי פעולה עם התורכים, הם הגישו להם כל עזרה אפשרית בסגרת העיר ובחורבנה³⁵. בהערת שוליים והרחבה בנושא היהודים, מספר המחבר את קיצור תולדותיהם בסטרה-זגורה. הוא הדגיש את מספרם הרב ערב המלחמה - קרוב לששת אלפים³⁶ והיותם מתחרים לסוחר העיר - הנוצרים-בולגרים. עוד הוא הוסיף, שיחסם אל הבולגרים היה מאז ומעולם עוין, משום התחרות בעסקי המסחר³⁷. הוא תירץ את החיבה והתלות של היהודים בשלטון העות'מאני בעיר, משום האינטרסים המשותפים לשני הצדדים. בסיום דברי ההסבר שלו כותב אילקוב, שהיהודים אחראים למותם של רבים מהבולגרים בעיר ובסביבתה, "במוסרם אותם לצ בא העות'מאני, שתלה אותם בראש חוצות ובכיכרות העיר"³⁸.

³³ The Weekly Dispatch, 31.8.1877, p. 6; בשל אותה מלחמה, גם משפחת אריה מסמוקוב ניזוקה קשה, כאשר בעל-החוב, נוצרים ומוסלמים, סרבו לשלם את שהיו חייבים למשפחה בסניפים הרבים שהיו להם ברחבי בולגריה, ביניהם בקזנליק ובאסקי-זרה. על פי עדות המשפחה ביומן, ההפסדים היו גדולים והון עתק ירד לטמיון. זו הייתה סיבה נוספת שאבות המשפחה מסמוקוב, חיפשו מקלט הרחק מאימי המלחמה: כרוניקה של משפחת אריה (בולגרית), חלק III/1, p. 29, CSA, F.1568, op. 2. a.e.29.

³⁴ ד. אילקוב, עמ' 230.

³⁵ שם, שם. ב"מוזיאון התחייה" בפלובדיב מצוי מסמך - תעודת הוקרה ליהודי דויץ' און סרנגה, יליד סטרה-זגורה, על שהציל מתלייה והחביא בביתו באסתאנבול לשם עבר, מספר רב של מורדים בולגרים, אותם רדפו השלטונות בבירה העות'מאנית. משפחת אריה מסמוקוב עשתה גם היא רבות להזהיר ולהציל כמה מנכבדי הנוצרים בעירם, אשר הואשמו בבגידה ומרידה במלכות. כך, למשל, שיחרר אברהם אריה את קריסטו סרנגניצה, מהסוחרים האמידים בעיר, מבית הכלא: כרוניקה של משפחת אריה (בולגרית), חלק I/1, CSA, F.1568, op.2, a.e.28, pp. 279-280. על עוד מעשי גבורה וסיוע לבולגרים במאבקם לשחרור מהשלטון העות'מאני, ראו במאמרו של י. מרדכי, הע' 18 לעיל.

³⁶ במפקדי האוכלוסין שעמדו לרשותנו, קהילת יהודי סטרה-זגורה ערב המלחמה מנתה סביב 2000 נפש: Sh. Mezan, Les Juifs Espagnols en Bulgarie, vol. I, Sofia 1925, p. 77.

³⁷ גורם נוסף לתעמולה האנטי-יהודית הייתה הכנסייה הפרבוסלבית. ראו על כך בספרי: קהילת יהודי רוסצ'וק, ירושלים 2005, עמ' 196-201: "אפליית היהודים בבולגריה" ושם ספרות בנושא; כן ראו נספח מס' 9 בספר, עמ' 283-286.

³⁸ ד. אילקוב, עמ' 230/231, הע' 167.

בימים הראשנים של אוגוסט , לאחר נפילת העיר בידי הצבא העות'מאני, המוסלמים והיהודים קיבלו צוו הפוקד עליהם לעזוב את העיר. שיירת הפליטים חסרי הכל, נעה ברגל לעבר Karabunar, ומשם ברכבת ל-Edirne.³⁹

קבלת הפנים של קרוב לאלפי הפליטים היהודים מ-Eski-Zağra הייתה לבבית, אך מלאת חששות לאפשרויות הדלות של יהודי אדרנן, כפי שכתב ראש הקהילה, M.de Toledo: "... אחינו הגיעו מזי רעב וכמעט ללא לבוש. הודות לצבא האימפריאלי, מעטים מהם נפטרו או הגיעו פצועים או חולים; אלה שידעו חיי עושר ונחת בעבר, הביאו את רואיהם לייאוש וצער עמוק בשל מצבם העלוב... אני תקווה שנוכל לגייס אמצעים ולהביא לאותם אומללים מזון, לבוש וקורת גג".⁴⁰ באותו נושא אנו קוראים בעיתון "המגיד", מה-22 לאוגוסט: "צרה היא לבת אדרנאפעל (Adrianopol). ... כארבע מאות וחמישים משפחות בית ישראל חיו בזא הרה (Zağra) העיר, אשר הלכו לקראת האויב הקרוב, לכפר פניהם... והמה לא כן עשו ל' מו... בחרב שלופה שללו וטרפו ויחמסו קריה וכל יושבי בה... ככה יעשו שנים עשר יום. [עד] שקדמה תשועת סולימן פחה ופדה נפשם ושלחם מן העיר. [לאחר] שלושת ימים, ביום הרביעי באו לעירנו [Edirne] עטופי רעב ומוכי שרב. וילכו [בני עירנו] לקדמם בלחם ומים ולהלביש מערומיהם... ובימים אלה המחסור גדול... אנשי ההון הלכו לארץ אחרת [עם] הכבודה... רק אביוני אדם יוסיפו לבוא מיום אל יום".⁴¹

, מופיע בסיומו שיר-עם, המתאר הן Gălabovo, על תולדות העיר Minev בספרו של וכן את Karabunar את אווירת התווה ובוהו ששררה בעיר בעת יציאת הפליטים לעבר סיפורו של ילד בן ארבע, פליט בולגרי שנעתק מהוריו במהומה והועבר עם השבויים ממלחמת הב' לקנים, לאדרנה. כעבור עשרות שנים שב לעיר, כקצין תורכי שבוי ובאמצעותו של בולגרי בעל תושייה, הוריו זכו לאמצו אל ליבם. לבקשת האם שיישאר עם הוריו, עונה הבן האובד בסי' ום הבלדה, עם רמז דק לשוני אותו הוא מבקש להביע, בהיותו ילד שנותק מהוריו ומסביבתו, לגורל ילדיו ועתידם והמשפחה שהקים:

"... אין זה ניתן, אימא, אינני יכול

יש לי אישה וילדים בביתי

אין ברצוני להפקירם

אך אשוב עליכם, על דברתי

ואת בני משפחתי, אָם יקרה, אשמח להכיר לך".⁴²

³⁹ שם, 233. קרבונר, כיום העיירה Galabovo, שוכנת כ-50 ק"מ דרומית לסטרה-זגורה, אליה הגיעה מסילת הברזל אסתאנבול-אדרנה-סופיה, שנשללה ב-1869 במימון הברון הירש. בעת המלחמה פוצצו הרוסים את קטע המסילה, 12 ק"מ צפונית לקרבונר, דבר שעיקב את התקדמות חייליו של סולימן. (על מצעד הפליטים אל עבר קרבונר, ראו: The Jewish Chronicle, 31.8.1877, p. 6).

⁴⁰ AIU, Bulletin Mensuel, 1877/8, p. 122.

⁴¹ "המגיד", 21/33, 22.8.1877. עמ' 301-302.

⁴² M. D. Minev, Stranizi na Grad Galabovo, Sofia 1995, pp. 90-93.

אימי המלחמה פגעו בכולם - נוצרים, מוסלמים ויהודים. בעוד שקורותיהם של שני הלאומים הראשונים תוארו וסופרו מדור לדור וכל צד פיאר את גבורת בני עמו, גורלם של היהודים, מסטרה-זגורה⁴³, קזנליק וערי בולגריה האחרות, כמעט ולא נזכר; (כזכור, הבטיח הקונסול הבריטי Drummond Wolff, לעלות את גורל הפליטים היהודים שנושלו מבתיהם בקזנליק ובאסקי-זהרה. הוא דיווח לשר החוץ – Salisbury, שמאמציו לא נשאו פרי, במיוחד בשל התנגדות הנציגים הרוסים בו ועדה: Colonel Schepelew, Prince Tzeretelew. על אף העזרה שקיבל מהנציג העות'מאני, השר Sadik Paşa, המרב שהרוסים היו מוכנים להסכים היה, לאפשר לקונסול לכתוב פטיציה ... , שלא היה בה להועיל ולמעשה לא נתקבלה כל החלטה בנידון⁴⁴).

אם אכן היה מי שדאג להזכיר נוכחותם, היה זה לרוב בהקשר הנגטיבי כבוגדים, משתפי פעולה עם האויב או כחמדנים, שנהנו מסבלם ומרכושם של בני עירם הנוצרים. תחת הכותרת The Jews and the War הביא העיתון The Jewish Chronicle פרטים מסמרי שיער על הפוגרום שידעו יהודי אסקי-זהרה: הרוגים ופצועים, נשים ונערות שנאנסו, פצועים ונעדרים וכן אבדן רכוש – כל זה מידי הקוזקים והבולגרים שסייעו בידם. הכתבים שמהם שאב העיתון את המידע היו מהעיתונים The Standard, The Daily Telegraph. כן נאמר שם, על גיוס תרומות ברחבי האימפריה העות'מאנית ומחוצה לה, לעזרת אלפי הפליטים היהודים מבולגריה, המצויים בחוסר כל באדרנה ובאסתאנבול⁴⁵ אסיים קטע זה עם הבאת דבריו של הרב אלמוזלינו, שבתום המלחמה נבחר כציר באספה המכוננת הבולגרית ב-Tárnovo (טרנובו) ומאוחר יותר שימש כרב הראשי ליהודי בולגריה. בפנייתו אל AIU בפרוז לעזרה, הוא מונה את סבלם של כמה מקהילות יהודי בולגריה⁴⁶: ב-Sofia, שמספר היהודים בה היה אמנם גדול, אך היא עדיין הייתה עיירה עלובה למדי, התנכלו כפריים בולגרים מהסביבה ביחד עם חיילים רוסים ובזזו את חנויות ובתי היהודים בעיר; ב-Berkovitsa (ברקוביצה) סירבו התושבים להרשות ליהודים לחזור לבתיהם והם נאלצו לעבור לסופיה. ב-Vratsa (ורצה), עם כניסת הרוסים נש דדו בתי היהודים ובית הכנסת נהרס ועתה, משביקשו לשוב אל בתיהם, גורשו אל ברקוביצה הסמוכה וגורלם היה דומה ל מגורשי אותה עיר; ב-Dupnitsa (קיוסטנדיל), רצחו הבולגרים שני אחים ואת משרתם; ב-

(מ. ד. מינב, דפים אודות העיר גלובו, סופיה 1995).

⁴³ בארכיון של סטרה-זגורה, כמעט ולא נמצאו מסמכים מאותה מלחמה. ברשימות מאוחרות (1898-1900), של ילדים, בעיקר נערות, שנחטפו או אבדו ונלקחו לאדרנה, מצאתי שמותיהם של 25 נפשות, מהאזור כולו, הכולל את קזנליק ואסקי-זהרה. לא נמצא ביניהם ולו שם של ילד יהודי אחד: F.784 No. 1, a.e. 70, 1898; בברשימה של האופלצ'נצי, שנפלו בקרבות על מעבר השיפקה, הופיעו 41 איש: F. 407K No.1, a.e. 82, 1934 שמו של היהודי ליאון קרודוב מסמוקוב, שהונצח באתר עצמו, אינו מוזכר כלל. (ראו מאמרו של מרדכי, עמ' 20, הע' 18 לעיל).

⁴⁴ PRO FO. 78/2915, No. 100, 7.11.1878

⁴⁵ The Jewish Chronicle, 10.8.1877, p.11; idem, 24.8.1877, p. 6
⁴⁶ AIU (Bulgarie), I C1, 15.3.1878. יום לאחר חתימת חוזה סן-ספטנו.

(דופניצה) הסמוכה, עדיין לא פסקו הרדיפות ויהודי העיר מפנים ללא הרף תחינתם אלינו [בסופיה] ומבקשים עזרה.

וכך ממשיך הרב אלמוזלינו ומונה אף את הקהילות בערים Lom, Pirot, Nikopol, Plevna. תחינתו ובקשתו של הרב אל פרנסי "אליאנס" בפריז הייתה, שיושיטו עזרה – בכסף ובציוד, שהרי הימים עדיין קרים ולמוסדות יהודי בולגריה אין אמצעים לספק את צרכי אותם נרדפים על צואר.

3. המקורות

לא בכדי סיפורן של שתי הקהילות אותן תיארתי בקצרה היה לוט בערפל וכמעט שלא ידוע. רוב החומר עליו התבסס מחקרי מצוי בארכיון של AIU בפריז ומיעוטו בספרות שהבאתי למעלה. המקורות שבארכיון של "אליאנס" מבוססים על כתבות, עדויות של ניצולים, דיווחים של עיתונאים וחילופי איגרות בין ראשי הממסד היהודי באירופה לבין עצמם, ובינם לבין מדינאים במערב, בבירה העות'מאנית ועם ראשי הצבא הרוסי בבולגריה. בנוסף, שימשו אותי הארכיון הלאומי הבריטי -PRO וכן העיתון The Jewish Chronicle. כמו-גם כתבות מהעיתונים בעברית אותם ציטטנו וכן עיתונות אירופאית, שחלקה אני מזכיר:

Les Temps, La Turqui, Times, Standard, The Weekly Dispatch, Neue Freie Presse, Golos, Indépendance Belge, Journal des Débats.
ועוד מספר עיתונים שהופיעו בברלין ובווינה, שלא נקבו בשמם אלא ציינו את העובדה, שכתביהם דווחו על נושא זה או אחר, מאלה הקשורים לענייננו. יוצא מכך, שהכתוב באותם מקורות של אליאנס, היה לו על מה להתבסס. ברצוני להביא חלק מאותם אישים, אשר היו מכותבים או שלחו את איגרותיהם, בהן העלו את פרשת יהודי קזנליק ואסקי-זרה:

M. Veneziani, F. Bloch, S. Fernandez, M.de Toledo, V. Misrahi, Baron J. de Wertheimer, J. Delmedico, Ajiman, Comte de Commodo, Baron M. de Hirsch, Baron H. de Worms, Prince Dondukov-Korsakov⁴⁷.
הרשימה מייצגת כאמור את שמנה וסולתה של יהדות אירופה והבירה העות'מאנית וכן את המושל הרוסי של בולגריה, בתום המלחמה. המדינאים בארצות אנגליה, צרפת או אוסטריה להם נשלחו האיגרות או הבקשות של היהודים אותם הזכרנו, היו השגרירים או שרי החוץ של אותן מדינות.

⁴⁷ AIU, Bulletin Mensuel, 1877/8, p. 135. נשיא אליאנס באסטאנבול, S. Fernandez, ועניינה סרובם של השלטונות החדשים – הבולגרים – לאפשר את שובם של פליטים יהודים לעריהם, כגון קרלובו, קזנליק ואסקי-זרה. תקוותו שבקרוב הבעיה תיפתר... (ראו באותו נושא, הערה 23 למעלה).

באמצעות איגרותיהם והדוחות שנשלחו לפריז, אדרנה או אסתאנבול, ניתן היה להרכיב את הפסיפס של ההיסטוריה העגומה, אותה הבאתי בהרצאתי. כמה דברי פיוט נכתבו בבולגריה, על-ידי יהודים שחוו את המלחמה ותיארו את אימי אותם ימים. היצירה החשובה מבין אלה ואחת השירות, ה-Coplas, המוקדמות בלאדינו שנכתבו בבולגריה, היא זו של יוסף חיים בן י"י, מקרנובט.⁴⁸ ליצירה שלו שה חלקים, בחריזה ובפרוזה והיא מתארת את סבלותיהם של יהודי המקום, במיוחד את מנוסתם מפני הצבא הרוסי, בידעם שגורלם יהיה מר עם כניסתו לעיר. שיר-עם, אחד מבין רבים מאותם ימים, אביא כאן.⁴⁹

שיר על מלחמת 1878/ נרשם מפי אורוץ'ה, האומנת של יוחנן

רוסיה, רוסיה, מהי הפנטזיה שלך?
 קטנה היא תורכיה ויותר מכך בולגריה.
 יום חמישי, השעה היא ארבע
 נמלטים הכל ערומים ויחפים,
 גם היולדות העומדות ללדת
 הולכות ויולדות במרחבי השדות.
 אין בפינו מה לומר, רק לברך את אלוהים:
 בואו אחיי, נשלב ידיים, בעבור הילדים המומתים.
 הלחם, מחירו האמיר לשש וחצי,
 בוכים על כך, אלה ששרדו.
 האזינו לקופלס אודות קרבות והרג
 מצער ומכאוב נספו זקן ונער.
 שבע ממלכות קמו עליה
 כוח לא נותר לה, לתורכיה.

סיכום

היחס אל יהודי בולגריה היה שונה ונבדל ממקום למקום. בעוד שבערי הבלקן או בערים הקטנות והמבודדות היו מקרים של רדיפות, פעמים בעידוד הכנסייה או בהתעלמות ממעשי עוולה על רקע דתי, התנכלויות עד כדי פגיעה בחיי היהודים וברכושם, הרי שבערים הגדולות כגון פלובדיב ורנה או רוסצ'וק, תופעות כאלה היו נדירות. הלאומנות וראיית היהודים כמשתפי פעולה עם השלטון העות'מאני והרצון להיפרע מהם עם כניסת הצבא הרוסי, כמעט ולא באו לביטוי בהיסטוריוגרפיה הבולגרית ומעט מאד גם בזו

⁴⁸ Istorija Kompoesta de Yosef Haim ben Reii de Karnobat, Plovdiv 1893.
⁴⁹ Kantika de la guerra 1878 תודתי לד"ר פרץ, שתירגם עבורי לעברית את מלות השיר, המצוי באוסף שירי-עם של משפחת אריה מסמוקוב, הכולל למעלה ממאה שירי עם - Coplas. האוסף מצוי בתק של משפחת אריה, בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, ירושלים, במדור יהודי בולגריה.

שמחוץ לגבולות בולגריה. אפשר להניח שאחת הסיבות הייתה היותו של הנושא אֶזוטרי, כמעט ולא נוגע לאיש מלבד לקורבנות עצמם, בעוד שכולם, עיתונאים וכותבי תולדות המלחמה, היו עסוקים בתיאור הסבל אותו ידעו שני העמים שנלחמו על חייהם – הבולגרי והתורכי-עות'מאני. היהודים לא פעם היו מעין נוכחים- נפקדים; לא ראו בהם ישות שיש להתייחס אליה כמיעוט בעל משמעות, הן בשל מספרם הקטן והן בשל היותם עדה סגורה שמיעטה להתערב עם שכניה – נוצרים ומוסלמים. על-כן, לא פלא הוא, שגם העיתונות האירופאית, כל אחת וסיבותיה הפוליטיות עמה, הרבתה לתאר את סבלות הבולגרים-הנוצרים או של המוסלמים, שישבו בהמוניהם בבולגריה – זירת הקרבות המרכזית של אותה מלחמה. במאמר זה ראיתי לנכון להביא לידיעת הרבים פרק אפל ולא ידוע בתולדות היהודים בבולגריה, בו היו מעורבים תושבים מקומיים וחלק מהצבא המנצח, במשותף. הרג, צער ואובדן רכוש ידעו כאמור, כל אלה שהמלחמה פגעה בהם – נוצרים ומוסלמים, חיילים משני הצבאות הלוחמים ואלה מבין הבולגרים שבאו ללחום את מלחמת השחרור של מולדתם. בצד אלה, שידעו לספר את מעשי הגבורה והזוועות שידעו, מצאתי לנכון להביא גם את הטרומה שפקדה חלק מיהודי בולגריה, בערים המרוחקות והעוינות את בני הקהילה הזו, שהביאה למותם ולאובדן רכושם של רבים, מהם לא מעט שלא שבו יותר אל בתיהם ולמעשה גורשו מעריהם, בהן חיו מאז ומתמיד. אלגיה זו היא גל-עד לאותם יהודים, שההיסטוריה לא רק שהקיע להם, אלא גם כמעט ושכחה אותם.

רשימת קיצורים

Annual – Social Cultural and Educational Annual, Sofia

AIU – Alliance Israélite Universelle, Paris

BOA, HR.SYS – Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nazâreti Siyasî Kısım

CSA – Central State Archive, Sofia

M.A.E/C.C.C – Ministère des Affaires Etrangères /
Correspondance Consulaire et Commercial, Paris

PRO F.O. – Public Record Office, Foreign Office, London